

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

IV.

A XVI. század egyike a történelem legérdekesebb és legtermékenyebb korszakainak. Aligha van párja az emberiség életében s még a bonyolult újkori századok sem tudnak felmutatni olyan lelki összetettséget, mint a XVI. század. Itt ugyanis két világ született meg, amely egymásnak nemhogy kiegészítője, de gyökeres ellentéte volt. Az egyik világ volt az újkori immanens jellegű kultúra, amely az ókori latin-görög filozófia és művészet felújításából született meg. A másik pedig egy új transzcendens jellegű lelki kultúra, amely a Biblia felfedezéséből táplálkozott.

A két világ egymásnak szellemi ellensége volt. Luther szívből gyűlölte a renaissance-ot s ebben a vallásos ember ösztönössége vezette s ez az ösztön nem csalt. Ugyanigy a szemben álló irány, a görög-latin humanizmus végül is a XVIII. század felvilágosodásához vezetett, amely a vallást ősi ellenségének tartotta. Ne téveszsen meg bennünket az a hiedelem, hogy minden u. n. felvilágosodás *csak* a babonát, *csak* a sötétséget és *csak* a megátalkodott tanbeli maradiságot gyűlöli; a felvilágosodás kiirtani igyekszik *minden* vallást, bármily egyszerű és igaz legyen az, ha a vallás a világot meghaladó, az embert felülmuló metafizikai valóságokra mutat rá. Ez a magatartás következik abból az alaptényből, hogy minden felvilágosodás teoretikus jellegű, amely az élet mélyebb érzései és követelményei előtt értelmetlenül áll, azokat az emberi életből mint fölöslegeseket és veszélyeseket eltüntetni igyekszik. A felvilágosodás racionalizmusa sohasem éri fel „ésszel“, hogy mi szükség van az embervilágot meghaladó istenségre, amikor oly szépen el lehet kormányozni az emberiséget pusztán etikai elvekkel, józan tiszta erkölcsösséggel és bölcs törvényekkel is. A felvilágosodás emberei csonka lelkek, hiányzik belőlük a „metafizikai ösztön“ s enélkül a

vallást megérteni teljes lehetetlenség. Ez az immanens kultúra az ujkor századainak előrehaladtával mind erősebb lett s erejének tudatában a vallásost elnyomni igyekezett, ami a XIX. század közepére sikerült is. Csupán néhány tiltakozás hangzott el e zsarnokság ellen s e tiltakozók között mindenestre a legnagyobbak voltak az amerikai *Channing* s az angol *Martineau*. Mind a ketten az unitárius vallásos felfogás képviselői.

Eszerint a XVI. században született új transzcendens jellegű világnézet nem haladt párhuzamosan az immanens jellegű kultúrával, hanem ellenkezőleg; erejében folyton csökkent. A XVI. század vallásossága azért volt új, mert rámutatott a vallási élet leggazdagabb forrására: a Bibliára. Az egész mozgalomnak az a legnagyobb érdeme, hogy megvetette az alapját egy új élmény lehetőségének, amely sokkal gazdagabb, mint, amit a középkori egyház nyújthatott, mivel annak szertartási formái és szépségei összehasonlíthatatlanul szegényebbek a szentírásnak az emberi lélekre gyakorolt sugallatainál és megrázó szépségeinél.

A XVI. század egy olyan forrását nyitotta meg a vallásos élménynek és a felsőbb inspirációnak, amely újabb és újabb évezredekre képes kielégíteni az emberi lelket, de sokkal magasabb színvonalon, mint az elmúlt középkor tette. Mégis e magasba lendülés helyett mit látunk? Épen azt, hogy ez az új vallásos szellem egy átmeneti időre (XVIII—XIX. század) teljesen aláhanyatlík, a Bibliát mind ritkábban olvassák s végül mint elavult könyvet a poros mestergerendákra teszik. De ez nem a halálát jelenti az új szellemnek, hanem csak időleges győzelmét az immanens jellegű ujkori kultúrának. A XX. század teszi meg az első lépéseket egy új középkor, egy új transzcendens világnézet feltámasztásához, amely világnézetnek középpontja ismét az evangélium lesz az elkövetkező századokban. S ezek a jövő századok a XVI. századra fognak hivatkozni, mint szülőanyjukra. Nem a római egyházi felfogás külsőségeire, hanem a reformátorok szívből jövő mély vallásosságára, amely sokkal inkább illik az új középkorhoz, mint az a régi, amelynél egy fokkal magasabbra lép az új vallásosság.

A XVI. század szülötte Dávid Ferenc, vajjonszázadának melyik irányához csatlakozott? *Egész élete, küzködése, tanulása, érdeklődésirányja mind azt mutatják, hogy a Bibliát felfedező vallásossághoz.* Dávid törekvéseinek lényege ez: minél közelebb

lépni a Bibliához. S miért akar teljesen tisztába jönni a szentkönyvvel? Mert alapmeggyőződése, hogy a szentkönyvben mindent meg lehet találni, amire egy vallásos embernek szüksége van. „Mindenekelőtte helyen kell ezt hagynunk, hogy semmi emberi szerzések és semminemű következtetések nem szükségesek az idvességre, — mert valami szükség az idvességre, minden befoglaltatott a próféták és az apostolok írásaiban bőségesen.“¹ Egy más helyen így ír: „Elég a mi üdvösségünk útjának megkeresésére a próféták, evangélisták és az apostolok írása. Gyönyörűsége és mennyei étel az evangélium a hiveknek szivekben, kihez ha valaki hozzáteszen valamit, méreggá válik az mindjárt. Mert a testi emberek csak testi dologban bölcselkedhetnek a Krisztus nélkül és az ő tanítványai nélkül.“² A Biblia világa iránt érzett rajongása magyarázza, hogy az ő korában a Bibliát nála senki jobban nem ismerte. S ezzel szemben kevesen voltak még, akik nála jobban ostromolták volna a bölcsészeket, a dogmákat faragó teológusokat, akiket egyszerűen csak „szofisták“-nak címzett s megvetését és gunyját irántuk mindig megmutatta. Stanca-
róval folytatott vitájából már idéztem azt a részt, amelyben helyteleníti, hogy a hit dolgaiban emberi észre, bölcsék vélekedésére támaszkodjunk. De vannak ennél lényegesebb helyek is, ahol a „szofistákkal“ szembehelyezkedik. „Hát nem oly dolog, hogy végére nem mehetünk, (t. i. Jézus Krisztus megismerésének) csak kövessük az írást és a prófétákat, ne kövessük a filozofusokat, kik okot adtak Istenről elszakadásra és pogányokhoz hajlásra (!) és annyira mentek, hogy inkább fogott náluk az okosságnak bölcsessége, hogy nem mint az Istennek tiszta és együgyü (egyszerü) igaz ígéje.“³ Más alkalommal így kiállt fel gunyosan: „Platónak és Aristotelesnek való az essentia és hypostasis, mind az állatot és mind a személyt onnan vették“⁴ S ismét csak a szentírást fedezi fel, mint igazi tekintélyt a világi hagyománnyal szemben: „le kell tenni minden egyéb-féle hiteknek, conciliumoknak és e világi doktoroknak méltóságokat (tekintélyüket), hogy csak az Istennek tiszta ígérének higgyenek mind: n népek és abban való hittel megelégedjenek“⁵ És így folytathatnók olda-

¹ Dávid F.: Rövid magyarázat Pij. lap.

² Dávid F.: i. m. C. lap.

³ Dávid F.: Prédikációknak első része, Krisztus X. prédikáció.

⁴ Dávid F.: i. m. Isten V. prédikáció.

⁵ Dávid F.: Rövid magyarázat Eij-t követő iv.

lokon keresztül az idézeteket, amelyek mind azt mutatják, hogy Dávid Ferenc tetjesen ahhoz a szellemi irányzathoz tartozott, amely a Bibliát akarta az emberi lélek középpontjába állítani. Vagyis az új vallásosság hőse volt, nem pedig a felvilágosodásé, amely a szofiszták tudománya minden időben.

A Biblia világának felfedezésére egy léleknek keserves gyötrelme adta meg az alkalmat. Ez a lélek Luther volt. Ő nem azzal indult el reformátori pályájára, hogy ismét felmutatja a világnak a Bibliát, hanem egy egyéni gyötrelme vezette őt vissza a Bibliához. Ez a belső kín csak egy kérdés körül forgott: a bűnös ember hogy talál kegyelmes Istent. Hogyan igazul meg a földi ember, aki maga erejéből sohasem tud igazságra jutni? S mivel erre a kérdésre a középkori egyház nem tudott felelni, ezért nyult hozzá a Bibliához, amely feleletet tudott adni. Luthert egy nagy belső nyugtalanság kinozta, amely rendíthetetlen nyugalommá változott át a hitből való megigazulás gondolatának felfedezése után.

Dávid Ferencet is egy nagy belső nyugtalanság kinozza, de az más jellegű, mint Lutheré. Luther problémája azonos volt Páléval; a megoldásnak is azonosnak kellett lenni. Pál, Luther, Bunyan, Kierkegaard a boldogtalan istenszerelmesek csoportjába tartoznak, akik Isten távolságát soká érzik és még akkor is, — amikor végre boldog közösségre jutnak vele, korábbi boldogtalanságuk színezi egész életfelfogásukat. Ez a boldogtalanság, ennek mélysége, érzelmessége, küzködése sokkal színesebb, mint a boldog birtoklók csendes, de egyben mély istenközössége.

Ehhez az utóbbi fajtához tartozott János evangélista és Dávid Ferenc. Ez a fajta ritkább, mert a mélyen gondolkodók közül kerül ki. Dávidnak a Bibliával szemben a problémája a következő: Az bizonyos, hogy a Biblia tartalmazza az isteni igazságot, de hogyan tudok én ehhez eljutni, mikor utamat állják a zsinatok, az egyházatyák stb. határozatai. A Biblia egyszerű világa, egyszerű igazságai egy irtózatos törmelékhalmoz alá vannak borítva; hogy ásom le magamat annak mélységéig, ahol a Biblia igaz értelme rejtve van. Pedig ez az élet értelme. Össze nem lehet számlálni, annyi helyen idézi Dávid János evangélistának ezt a mondását: „Az pedig az örökélet, hogy megismerjenek téged az egyedül igaz Istent és akit elküldöttél, a Jézus Krisztust.” (János 17. rész 3. v.) Az Isten megismerése a Biblia világán keresztül: ez volt Dávid Ferenc fő kér-

dése, mint ahogy Jánost is folyton az lelkesítette, hogy a sötétség-ből a világosságra lépett, a görög filozófia idejét mult tanaitól a világ igazi értelmének (logosának) felismerésére eljuthatott. Hogy ez Jánosnál könnyen vagy nehezen ment-e, arról János sohasem beszélt, nem úgy mint Pál, aki folyton saját lelki küzdelmeiről ír. János tárgyhoz ragaszkodóbb, énjét szemérmesen rejt; neki is lehetnek ifjúkori tévelygései a keleti görög tanok és vallási rendszerek utvesztőiben, de végre is világosságra jutott s most Isten lelkétől áthatva, szemeit Jézusra függesztve, boldog ámulatban ül és néz az ő Urára, Istenére és annak fiára, akiben mint tükörképben mindig láthatja, mindig szemlélheti a Mennynek Urát, a Szeretet Istenét. Mi csak a csendes megelégedett isten-misztikust látjuk Jánosban, aki elleplezte önmagát, de akinek szintén meglehettek a maga küzdelmei, ha nem is olyan forrók és olyan robbanásig feszülők, mint amilyenek a Páléi voltak.

Dávid Ferenc lelki alkata ugyanolyan volt, mint Jánosé. Belső küzdelmeiről sohasem beszélt, az mindig csak belül zajlott le. Csak élete története mutatja, hogy a főprobléma felvetődése és annak megoldása között elég hosszú idő telt el. Teljes huszonöt esztendőbe, ha nem többbe került, míg feleletet tudott adni a belül zaklató nyugtalanító kérdésre: Mi a Biblia és főleg az evangélium igazság tartalma? Hogyan juthatok el Istennek zavartalan szemlélésére? Azt mondaná valaki, hogy ez a problémavetés teljesen elméleti és nem gyakorlati, mint Lutheré. Ez az a pont, amelyet oly sokszor félreismernek Dávidban s őt teoretikusnak kiáltják ki. Ez a vád azonban teljesen értelmetlenné válik, ha meggondoljuk, hogy a *Biblia igazságai mind életigazságok* és Dávid a Biblia igazságain kívül soha mást nem keresett. És ez a vád teljesen összeomlik, ha meghalljuk Dávidnak mélyből törő felkiáltását, a szentháromsággal kapcsolatban: „Ily kétes istenekhez nem tudok imádkozni“ szakad fel szívéből a gyakorlati ember egész öngazolása. Mert lelkének semmit sem ér az egész háromságkonstrukció, mert nem tudja szent harmóniával betölteni életét, ezért nyugtalanítja s nem is talál addig nyugtot, míg fel nem ismeri, hogy az ő lelke számára értéket csak az egy istenség jelent, melyet viszont a Bibliában keres és talál meg. A belső nyugtalanság őt is, mint Luthert a Biblia felé üzi s ott találják meg mind a ketten a feleletet; de a nyugtalanságuk oka különböző problémakörre vonatkozik. Luther a vallási életnek s a val-

lái igazságoknak csak egy kisebb részével kapcsolatban érezte a zaklató kint, a megoldatlanságot, t. i. a megigazulás s a vele összefüggő kérdésekkel kapcsolatban. Ezzel szemben Dávid az egész vallási igazságkörre, az összes evangéliumi értékekre nézve nagy és fojtó nyugtalanságban élt: érezte valamilyen ösztönös mélységgel, hogy az egész evangélium el van temetve a zsinati határozatok tömkelegével s amíg azt onnan ki nem szabadítják, addig az Istent szerető, az evangéliumot kereső lélek nyugalmat sohasem fog találni. A gondolat merészségével, a homályos ösztön biztatásaival szemben tusakodott a multhoz való ragaszkodás, a teoretikus könnyedség hiánya s az a bizonytalanság, amely minden nagy lelket átjár, amikor saját magával szemben kétségesskedik s azt kérdezi önmagától: hát mindenki rosszul lát s csak én látok helyesen. És nem meri rámondani a megváltó igent.

A fiatal katolikus paptól a luteránus plébánoson, püspökön, majd kálvinista lelkészen és pöspökön keresztül egy egyenes ut vezet 1565-ig, amikor a keresés izgalma és gyötrő nyugtalanságait egy boldog bizonyosság váltotta fel: *Servetó könyvei* felszabadították az addig elnyomott s csak részben érvényesült hatalmas belső ösztönt s az frissen tört fel s hozta létre a megnyilatkozásnak végeláthatatlan boldog áradatát. Dávid Ferenc életének *egyetlen, sorsdöntő, igaz fordulata* 1565-ben következett be, amikor kiteljessédt az ő életének igazi értelme, amelynek szolgálatára ő e földre küldetett. S ezt a fordulatot annak köszönhette, hogy az isteni gondviselés eljuttatta hozzá Servetó Mihály spanyol hitújító munkáit, amelyeknek olvasása közben élte át Dávid azt a nagy élményt, amely valósággal másodszor szülte őt e világra s ebből az ujjászületésből az addig meglehetősen szürke egyéniség fönix madárként kelt uj életre, hogy messze hangzó szavával hirdessen egy új életformát, egy új élménysorozatot, egy ujonnan értékelt, evangéliumi érzésvilágot a későbbi nemzedékeknek.

Mint Luthernek Staupitz, ugy Dávid Ferencnek Servetó Mihály lett az üdvösségre vezérlő kalauza. A nagyenyedi zsinat után (1564 ápr. 8–10.) adhatta át Blandrata Dávidnak Servetó által irt könyveket tanulmányozás végett s a Restitutio Christianismi olvasása váltotta ki Dávidból a felszabadulás, az igazságra való rábukkanás diadalmas érzését, amely végre megszüntette az eddigi bizonytalan-

ságot, a le nem zártság, a ki nem elégítettség kínos nyugtalanságát. Most már tudta és érezte, hogy amit annyi éven át keresett, megtalálta. A spanyol orvos felnyitotta szemeit és most már a Biblia hét pecséttel lezárt világa, mint egy lelki tündérország nyílt meg előtte. 1564 előtt Dávid Ferenc alig irt valamit s amit irt, az is csak egészen csekély jelentőségű dogmatikus védőirat volt, amelynek tárgya az UrvacSORa mibenléte körül forgott.

1565 után egyszerre sebesen zúgó szél tölti be Dávid Ferenc lelkét, amelyből egymásután pattannak ki a tüzeesebnnél tüzeesebb szikrák, egy mélyen megindult vallásos lélek hatalmas tanubizonyosságai. A lelkesültség, a szárnyalás, az eget verdeső pátosz, az odaadó hit, a gyermekies bizalom mind-mind azt mutatják, hogy itt az *érzelemlátnak olyan felindulásával állunk szemben*, amely csak egy nagy lelki eseménynek, egy megtérésszerű hirtelen, de egyben régen készülődő fordulatnak eredménye lehet. Csak el kell olvasni a „Rövid Magyarázat“ második részét, hogy az ember Dávid élményének lenyűgöző büvölete alá kerüljön. Ez a könyv 1567-ben jelent meg, vagyis az élmény megtörténte után nem sokkal később. Itt frissen kapja az olvasó egy nagy lélek érzelmi tüzeének lohogását háromszázötven év távolságán keresztül. Boldog felfedezés, ujjongó öneszmélés, rajongó harsogás ez a fejezet arról a nagy igazságról, hogy egy lélek teljesen rátalált az üdvösségre, amely számára az evangélium egyszerűségének felismerésében áll. Micsoda érzelemskála, micsoda felfelé lendülés, milyen hit és meggyőződés sugárzik ma is e sorokból! A prófétai elhívottság, Isten által való kiválasztottság tudata, mint valami hatalmas orgona zug e sorokban úgy, hogy az olvasón az Isten közelségének szent borzalma és boldog önkívülete hullámszik át, ha megérező és megértő lélekkel merül bele a könyv olvasásába. Nem az egykoru írók tulzó vagy becsmérő leírásaiból kell megfesteni Dávid lelki képét, hanem saját írásaiból, mint amelyek a leghatalmasabb tanubizonyosságai egy lélek mivoltának! S aki ezekben azzal a „megértéssel“ néz bele, amely egyedül képesít a történelem alakjainak igazi újraélésére (Dilthey), az sohasem fog eltévedni a hízélgők és ellenségek által adott leírások kétes értékű területein.

S ha már most ismerjük azt a tényét, hogy a „megtérés“-szerű jelenségek érzelmi viharai és tette sarkalló belső ösztönzései a leghevesebbek épen az után a pillanat után, amelyben a megtérés, a rá-

bukkanás jelensége a tudatot alulról áttörte, akkor megérthetjük azt is, hogy Dávid Ferenc nagy és igazán jelentős munkái 1571-ig mind megjelentek s ezekben Dávid egész hitrendszere bennefoglaltatik. 1571 után Dávid nem irt, mert nézeteit addig teljesen kifejtette s már csak önmagát ismételhette volna. A „megtérés lázában“ megírta mindazt, ami az ő életének értelmet adott. Hogy 1571 után cenzura volt, az nem lett volna akadály az írásban. Mások is irtak sokkal veszedelmesebb körülmények közt könyveket s titokban vagy külföldön Dávid is kinyomathatta volna azokat, vagy akár kéziratban hagyhatta volna, de Dávid nem irt, mert nem volt rá többé szüksége. A „megtérés“ viharai lecsendesültek s Dávid egy Istenre talált, boldog öreg ember csendes napjait készült élni egyetértésben az ő Bibliájával és a néki adott nyájjal: prédikátoraival és hiveivel.

Már most nézzük, hogy mi volt ennek az ujjászületett, istenes léleknek belső tartalma. Ha ezt írásaiból megismerjük, elének fog tárulni a XVI. századnak egyik legmélyebb vallásos lelkülete.

Egyesek Dávid alakját a felvilágosodás racionalizmusával¹, mások az ujkori, szabadságra törő, az ént hangsúlyozó immanens misztikával² hozzák kapcsolatba, pedig ezekhez Dávidnak, ha írásait megvizsgáljuk, semmi köze sincs. Dávid típusa annak a vallásos embernek, amelyet Heiler „evangéliumának“, Spranger dualistának nevezett el. Amennyiben a misztika vonásai felfedezhetőek benne, ebben sem jár merőben más utakon, mint evangéliumi mesterei. A transzcendens misztikával az evangéliumi ember mindig rokonságot tartott s János istenmisztikája nagyszerűen kiérezhető Dávid egyéniségéből is. A világnak egységes felfogása s mögötte az abszolút Egynek megpillantása, szintén az istenmisztika jelenlétének biztos jele. Másik mestere Servetó sokat tanulhatott a korabeli természetmisztikától is (hiszen természettudós volt), de azt mindig összhangba hozta evangéliumi valláosságával.

Az evangéliumi ember leginkább abban a felfogásban nyilatkozik meg, amelyet a Biblia ismereti értékéről táplál Dávid Ferenc. Ő ugyanis meg volt győződve mindig, hogy a vallási ismeret: „a kinyilatkoztatás“ több, mint a pusztán emberi ismeret. Meg volt győződve róla, hogy az az állásfoglalás, vagy az a megézés, amely a világ dolgai mögött az élő Istent fedezi fel s az emberi életet is

¹ Thieneman: Mohács és Erasmus.

² Szerb Antal: A magyar irodalom története 65 l.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

az Isten kezébe helyezi, ez a meglátás nem a mi művünk, hanem felülről adatik nekünk. De ennek a felülről való megajándékozásnak minden ember életében újra meg kell történnie, vagyis az evangélium csodájának, a Szentlélek kitöltésének újból és újból ismétlődnie kell. A hit az Isten ajándéka, azt nem mi szerezzük, hanem kapjuk, tehát rajtunk felül álló, magasabb valami. Ez a felülről történő megragadás a legnagyobb mértékben jelentkező Jézus Krisztusban s ezért az evangélium a legvilágosabb tükre a legnagyobb tudománynak: a hitnek. Ezért kell visszatérnünk az evangélium egyszerűségéhez, hogy annak szemlélete által nekünk is megadassék a felülről jövő ajándék. Ennek legnagyobb akadályá Dávid szerint az Antikrisztus,¹ aki megfosztja az embert az isteni ajándéktól. „De lássuk meg, mit cselekedett legyen az Antikrisztusa szentírásban is, mely csak a Szentlélektől irattatott meg és az anyaszentegyháznak úgy hagyatott, hogy csak annak higgyen és önmagát azzal vigasztalja, hátravetvén minden lelkeket és tanítómestereket, kik ennek ellene vagnak. Mely írásban való tudományánál aki egyebet hirdetend, átkozott legyen, amint szent Pál mondja. Az Antikrisztus pedig mintha ezt a tudományt meg akarná erősségében tartani, hogy már (mintegy) nagyobb, világosságnak okáért, hozzá adá a szófistákat, conciliumokat, azokban való végezéseket és egyébféle sok emberi szerzéseket, kikkel az igaz írásnak méltóságát meghomályosíták.“²

De ha meg is adatott a hit az evangélium hőseinek, az nem azt jelenti, hogy mi azt minden további nélkül bírjuk. Nekünk újból meg kell adatni, mert amíg nekünk nem adatik, nem ismerhetjük fel az evangéliumi hitet sem. Vagyis az egyéni inspiráltság feltétlenül szükséges ahhoz, hogy felismerjük a szentírás helyes értelmét. Ez az egyéni inspiráció pedig szintén felülről adatik kinek-kinek különböző mértékkel. „Kettő azért a dolog, kivel szentírásnak igaz értelmét találjuk: a Szentlélek és Istennek ígéje.“ A szentlélek, vagyis a lélek mélyén meghallott isteni sugallat az alapja a szentíráson való eligazodásnak. A szentlélek dönti el, hogy mi Krisztus beszéde és mi nem: „Kétségnélkül Szentlélek által leszünk Krisztusnak juhaj, melyek a hamisat az igaztól meg tudják választani és az írásnak igaz és tulajdon értelmét találni.“³ Ezt a szentlelket minden keresz-

¹ Antikrisztus alatt a pápát s az igaz tudomány ellenségeit érti.

² Dávid F.: Rövid Magyarázat. Aiiij iv 4. oldal.

³ Dávid F.: Rövid Magyarázat Piiij lap.

tény megkapja. „Nincs senki oly keresztény, kinek az Isten annyi lelket nem adna, hogy a szentírásból meg nem érthetnéje, micsodák szükségesek neki idvességére“. ¹ Az üdvösség megismerésének második fontos tényezője a szentírás, amelyet a szentlélek inspirációja mellett kell olvasni s ahol mégis kétség támadna valamely rész értelme felől, ott azt a régi módszert kell követni, amely a szentírás helyeinek egybevetéséből áll. De nem az atyák írásaihoz és a zsinatok végzéseikhez kell fordulni, hanem meg kell maradni szorosán a szentírás mellett. Ezt azért kell így csinálni, mert amiképen „az Istennek ígéje tökéletes és igaz és örökké megmarad, azonképen az emberek dolga bizonytalan és mindenkor sántikál, avagy ingadoz.“ ² A szentlélek és inspirációja és a szentírás igéi mellett szükségünk van egy harmadik dologra is, ha csakugyan az üdvösségre vezető életigazságokat el akarjuk nyerni. Ez pedig nem más, mint az állandó könyörgés, imádság a szentlélek kitöltetéseért. Ha ezt nem tesszük, akkor könnyen elbizakodunk és saját gondolatainkat tüntetjük fel az örök isteni igazságok gyanánt. Arra pedig nagyon kell vigyázni, hogy ez meg ne történjék. „Le kell tenni a saját tulajdon ítéleteket és be kell menni a szentírásnak olvasására és tanuljuk meg ezt, hogy az írásnak bizonyosságait erőszakkal ne vonjuk mi vélekedésünk értelmére.“ ³

Az unitárius teológiának azt a tételét, hogy minden vallásos érzés és gondolat alapját végeredményben az inspirációban, vagyis az emberi lélekben megnyilvánuló isteni működésben kell keresni, azt Dávid Ferenc is felismerte, amikor azt hirdette, hogy egyedül a szentlélek képes arra, hogy szétválassza azt, ami isteni és ami emberi eredetű a mi lelkünkben: mikor a szentlélek „bennünk lakozik szabadon, az Istenek beszédét és annak magyarázatát megválaszthatjuk az emberitől és annak hamis magyarázatjától“. ⁴ Vagyis az isteni dolgokat csakis a szentlélek segítségével lehet felismerni, nem pedig józan ésszel, amint ezt a XVIII. század racionalizmusa hirdette. Dávid a józan észről, mint az üdvösségre vezérlő kalauzról nem tudott semmit, mint ahogy nem is tudhatott, hiszen a józan ész a vallásos érzést, a felső inspiráltságot nélkülöző emberek végső

¹ Dávid F.: Rövid Magyarázat Pij lap.

² D. F.: Rövid Magyarázat Pij iv 4 lap.

³ Dávid F.: Rövid Magyarázat Q iv.

⁴ Dávid F.: Prédikációknak első része: Isten II. préd.

menedéke, amikor vallási kérdések magyarázatába ártják bele magukat teljesen illetéktelenül. Dávid pedig mélyen vallásos típus, aki mindig érezte lelkében azt a magasabb szózatot, melyről már Sokrates felismerte, hogy daimon, az-az istenség, a keresztény pedig mindig úgy mondta, hogy az Isten szentlelke. Jó lesz tehát kiküszöbölni Dávidnak lelki arcképéből azt a vonást, mely őt alaptalanul az ész prófétájának, a racionalizmus előfutárának vagy (horribile dictu) az első szabadgondolkodónak (Lessing) teszi meg. Saját írásai ennek a felfogásnak a legélesebben ellene mondanak.

Egy másik bizonyítéka vallásos lelkületének, amely az eddigieknél is hatalmasabb, gazdag érzésvilága. Állandóan remegő lélek az övé, amelynek rajongása és aggdóása az üdvösség körül forog. „Gyönyörűséges és mennyei étel az evangélium a hiveknek szívében“¹ kiált fel ez az állítólagos, érzésnélküli teoretikus. Az egy Isten uralmát is azért akarja visszaállítani, hogy a hivek szívében csak Ő és az egyetlen fia uralkodjék.²

A romlás esztendei, mikor az Antikrisztus uralkodott a bánat esztendei voltak s mily túláradó örömmel beszél arról, hogy immár vége van a nagy bujdosásnak. Írásainak apokaliptikus hangja, amely egy nagy várakozás izgalmaitól terhes, mindig mélységes érzelmektől van színezve. Közel van az idő, amikor megszabadulunk az ördög csalárdságaitól „hogy örvendezhessünk a Krisztus ígéréiben“³ Mászor arról beszél, hogy Luther után ötven esztendő kellett ahhoz, hogy teljesen kitöltessék a szentlélek, mint Jézus feltámadása után ötven nap kellett az első pünkösdig. „Ennek az örömnak esztendeje (1567) is majd eljő minékünk is lélekben és akkor szabadulunk meg teljességgel az Antikrisztus [fogságából“.⁴ És mily diadalmos öröm járja át lelkét, mikor így kiált fel folytonosan predikációiban: Ledőlt a nagy Babilon és Krisztus győzött ellenségein! Így teoretikusok nem szokták beszélni, csak azok, akiknek lelkét hatalmas érzések feszítik, öröm vagy aggodalom értékeszményeik beváltásán vagy meghiusulásán. Állandóan apokaliptikus jóslatok, prófétai jövendölések beteljesedésének vágtatását érzi maga mellett. Érzi, hogy az ő idejében adatott meg „az új Jeruzsálem épülése,

¹ Dávid F.: Rövid Magyarázat C. iv.

² Dávid F.: Rövid Magyarázat E. iij. iv.

³ Dávid F.: Rövid Magyarázat Gij. iv.

⁴ Dávid F.: Rövid Magyarázat Giiij. iv.

mely örömmel és igazsággal teli vala.“¹ Ez az apokaliptikus hang, a jóslatok beteljesedésén való ujjongó öröm tölti el a Rövid Magyarázat egész második részét, mutatván, hogy ez a kis munka egy merő költemény, az érzések túlradó folyása, amely Dávid Ferenc 1565-ben történt boldog Istenre találásából született meg.

A prédikációiban sem szünik meg ennek a boldog Istenországának folyton visszatérő leírását adni. Egy helyen szinte önkivületben kiált fel: „Boldogok azok, akiknek ebben a birodalomban részek vagyon és kik ennek a hü fejedelemnek (Jézusnak) az ő vállain viseltetnek“² Istenre és az ő Jézusára visszatálalt embernek ujjongó öröme az, hogy végre bennük megtalálhatta élete értelmét.

A megváltottságnak, a beérkezettségnak, a boldog birtoklásnak gazdag érzésvilága állandóan ott remeg a tolla alatt, amikor hirdeti, hogy immár a sötétségből világosságra jutottunk és megismerhettük az Istent és akit elküldött: az Ur Jézus Krisztust. Akárcsak szellemi elődje János evangélista, ő is folyton ebben érezte a megváltás nagy tényét, hogy Jézus a világ világossága: aki őt követi, nem járhat sötétségben, hanem övé lesz az életnek világossága. Az érzelmes alaplelkületnek egy másik vonása, hogy folytonosan a Szentlélek hatalma alatt érzi magát, amely mint tűz járja át s folyton visszatér a tűzhasonlathoz. A szentlélek „miért hogy a mi kívánságunknak gonoszságit untalan koholván és égetvén, gerjeszti a mi szívünket Istennek *szerelemére* és kegyes életnek igyekezetére, ettől cselekedettől méltán neveztetik tűznek“.³ Másutt a bünt és a kegyeséget állítja szembe egymással. A bűn kívánságának tűzével szemben áll a szentlélek tüze, amely amazt megégeti: „Ez az újtestamentumnak és irgalmasságnak tüze az ő Szentlelke, mellyel felgerjeszti szívünket és lelkünket, hogy *égyünk*; áldozatok megemésztő tüze, mely a Krisztust mienkké teszi; olyan mint a tüzes nyelvek pünkösdsnek napján, az a tűz, melyről Keresztelő János írja, Krisztusról szólva, hogy ő tüzzel és vízzel keresztel.“⁴ És a tűzhasonlatot folytatja tovább és a hasonlat folytonos bővítése mutatja, hogy őt is át meg át járta ez a tűz és részesévé tette a nagy élménynek, amely

¹ Dávid F.: Rövid Magyarázat Jii. iv.

² Dávid F.: Prédikációknak első része Jézus IV. préd.

³ Dávid F.: Rövid Magyarázat 0 iv 3. lapja.

⁴ Dávid F.: Prédikációknak első része: Szentlélek III. pr.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

Istenről és az ő áldott szent fiáról szóló igazságban nyert kifejezésbeli alakot.

Lelkének egy másik vonása a határtalan bizalom az Istenben. Ez a vonása szintén mélyen az érzelmvilágban gyökeredzik. A gyermekies, semmit sem kételkedő bizalom minden időben alapvető érzelme volt a keresztény lelkiéletnek. Mikor a biztos halál elé megy és mindenki elhagyja, így szól vejének: „Jer fiam te légy mellettem. Az az Isten, akit tisztelék és akinek igazságáért küzdök, velünk lesz.“¹ Könyveiben, mikor az Antikrisztus ellen küzd, mindig arra hivatkozik, hogy az Isten végzi a nagy munkát s Ő biztosan ki is szabadítja népét a fogságból. Egy helyen ez a bizalom a paroxizmusig fokozódik. Azt írja, hogy az Antikrisztus mellett nem bizonyított csodákkal az Isten, mert annak tudománya az ördög találománya volt. De az új, megtisztult egyházért csodákat is fog tenni az Isten. „Mikoron amaz evangélium tiszta leszen, melyet Krisztus prédikált és az apostolok vöttek, fondálván azon az anyaszentegyházat, *lehetetlen dolog*, hogy az Isten az ő fiának ígéreti szerint az ő mennyel tudományának bizonyosságára *mennyei jegyeket* is nem adna, amint szinte az apostolok idejében volt.“² Ez a bizalom tette képessé arra, hogy éveken át szembe nézzen az elítéltetéssel, amely nem váratlanul jött, hanem arra ő már előre készülődött. A martirok koronáját ő valósággal kívánta s ebben Isten kitüntető kegyelmét szemlélte. Békés Gáspárhoz írt könyvajánlásában³ miután leírta, hogy hogyan dühösködnek ellene különböző ellenfelei, így kiált fel: „Vajha mi is valaha méltóknak találtatnánk arra, hogy részesei legyünk egykor Krisztus kinszenvedésének!“ Akiket az érzelem heve nem fanatizált, akik csak száraz teoretikusok, azok semmi esetre sem fogják ilyen érzelmi kilengésekre ragadtatni magukat. Éppen ezért szomorúsággal tölti el lelkünket, ha még unitárius szerzők is Dávidban az érzelem hiányát vélik felfedezni s holmi racionalis dialektika ürességéről és sivárságáról beszélnek.⁴ Ha valaki nem érzi ki Dávid munkáiból az érzés tulfütöttségét és fanatikus hevét, az azt mutatja, hogy az illető olvasóból hiányzik ehhez az érzék. Ezen pedig segíteni nem lehet.

¹ Idézi Jakab Elek; D. F. emléke 234 l.

² Dávid F.: Rövid Magyarázat Gijj iv 4 oldal.

³ De Meditatoris Jesu Christi hominis Divinitate 1568.

⁴ Lásd Borbély István: A mai unit. hitelvek kialakulásának tört. 100 és 103 lap.

Éppen ilyen rosszul ható megállapítása az unitárius szerzőnek az, hogy Dávid Ferenc munkáiból (legalább is 1571-ig) hiányzott az erkölcstani rész. Hogy Dávid Ferenc egyszerűen elfogadta a páli megváltástant, de azzal sem sokat törődött.¹ Ha azonban figyelembe vesszük azt, amit már korábban mondoftunk, hogy t. i. Dávid Ferenc a János evangélista vallásos típusának vonásait mutatja minden tekintetben, akkor ez a vád még erősíti állításainkat. Ugyanis a johannita tipustól idegen a helyettes elégtétel gondolata, amely a páli erkölcstan alapja. Pál szerint Krisztus kereszttáldozata eleget tett az én bűneimért s ha ezt hiszem, megigazulok. János szerint pedig Jézus ezt hirdeti „Ha ti megmaradtok az én beszédemben, bizonytal az én tanítványaim vagytok: és megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket.”² Ez a jánosi ismeret szorosan összefügg egy érzelmi momentummal: a szeretettel. Csak aki ismeri az Atyát a fiu által, csak az szeretheti Őt igazán és csak az tudja az Atyában az összes gyermekeket szeretni. Az ilyen ember üdvösségre jut, az ilyen ember a világosság fia. „Bizony, bizony mondom néktek, ha valaki megtartja az én beszédemet nem lát halált soha örökké.”³ Mig azok, akik nem ismerik meg az Atyát a fiu kijelentése által, azok nem is szeretik sem az atyát, sem a fiut, sem az embereket s így a sötétség fiai maradnak. Az ismeret és a szeretet szoros kapcsolata van kihangsúlyozva Dávidnál is. Ezért hagyja figyelmen kívül a páli megváltástant, amely az ő lélekével egyáltalán nem volt kongeniális. De, hogy hiányzottak volna az erkölcstani elgondolások, az merőben alaptalan állítás. Van egy nagyszabásu erkölcstani munkája Dávidnak 1569-ből, amely teljesen igazolja azt a felfogásunkat, hogy Dávid az etikában is johannita volt és erkölcstani alapérzése a *tuláradó testvéri szeretetben* nyilvánult. Ez a munkája a „De Regno Christi” című, amelyet Borbély is ismert s mégis leírta azt az állítást, hogy Dávidnak nem volt kiforrott sajátos erkölcstani felfogása.

A mű bevezetésében ezt írja Dávid: „Gyakran gondolkozván Krisztus ujjászülető országában a kegyesség és a szeretet művei csekély voltáról s a hívek meghidegüléséről, okát abban találtam,

¹ Lásd Borbély I.: A magyar unit. egyház hitelvei 37. l.

² János ev. 8. rész 31—32 v.

³ János ev. 8. rész 51 vers.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tüksében.

hogy az embereknek Isten felőli nézetei tévesek.“ Aki nem ismeri fel, hogy az istenség lényege (logosza) a szeretet, az nem is tud szeretni. Az ismeret (hit) és a szeretet közti szoros összefüggés a tárgya a mű VII. fejezetének, amelynek címe is ez: Fides et Caritas. A kettő közül Dávid (a teoretikus?) a szeretetnek tulajdonítja az elsőséget. „Felségesebb szeretni, mint hinni... A szeretet állandóbb s mintegy jelképe a jövődónek, ahol egyedül ő lesz uralkodó. A hit a tökéletesség kezdete, a szeretet a legmagasabb foka.“ Ez az utóbbi kijelentés világosságot vet a páli és jánosi teológia különbözőségére is. A hit a gyarló ember bizakodása, hogy Isten kegyelméből fölfelé juthat (Pál). A szeretet a beérkezett ember boldog istenbirása. (János). Ezt a jánosi boldog birtoklást fejezik ki a következők is: „A szeretet Isten s az Isten szeretet, amely a szentléleknek mint egy beléknömlése által minket fölgnyulaszt... Miért mondatik Isten inkább szeretetnek, mint hitnek? Mert az isteni természet tulajdonsága (logosza) nem a hívés, de a szeretet.“ Neme-sebb, felségesebb, Istenhez hasonlóbb a szeretet. Hogy is mondta János? „Az Isten szeretet és aki a szeretetben marad, az Istenben marad és az Isten is őbenne.“¹ Aki erre a szeretetre eljut, az a legmélyebb „ismeretet“ bírja ezen a világon. „Nagyobb ismeret kell ahhoz, hogy Krisztust szeressük, minthogy higyjünk benne... Mikor Krisztus tökéletes szeretetére eljutsz, mintegy elmerülsz benne, szíved egészen övé, tőle föggsz teljesen, sem félelem, sem halál el nem választ tőle... A szeretet természete, hogy belsőd megnyílik az előtt, akit szeretsz, minden akaratom benne él, mindenestől tetszik neked. A szeretet Krisztussal egyesít, betölt, tökéletesít... Nézd és szeresd őt, Krisztust, aki ilyenek mutatta magát, hogy szeretheted, mint atyádfiát, mint szószólódat Isten előtt.“²

„Szeretet a világ éltető lelke, a jók legfőbb kincse.“ Ebben az egy mondatban össze lehet foglalni a dávidi etikát, amelynek érzelmi alapja teljesen az evangéliumban gyökerezik s a korai keresztény irányzatok között a nagy szelidségről tanuskodó jánosi érzésvilággal tart rokonságot. Ha még most azt nézzük meg, hogy Dávid etikai magatartásának egész életében mi volt a motivuma vagy a quietivuma, akkor nem férhet többé egy szó sem vallásos lelkületének megrendítő mélységeihez. A vallásos ember nem kicsinyes er-

¹ I. János 4. rész 16. v.

² Dávid F.: De regno Christi Q iv 4—5 lap.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

kölcsi panderiából cselekszik, hanem azért, mert jelen van az Isten szentleke őbenne. Amint már láttuk, Dávid folyton ennek a szentléleknek (kegyelemnek) a szükségességéről beszélt, amely nélkül semmihez sem foghatunk a vallási élet terén. Ő maga pedig annyira telve érezte magát a világosság lelkével, a pünkösdi tüzzel, hogy ezen folyton ujjongott. S mikor arra került a sor, hogy választania kellett a világosságról való lemondás vagy a halál között, ő minden habozás nélkül az utóbbit választotta. Teoretikumokért, elméleti megállapításokért, dogmák racionalis fogalmazásáért senki sem adja életét, ha azok nem jelentenek új élményt, új értéket számára. Amikor elítéltetése küszöbén volt, csak egy szavába került volna s Blandrata megmenti őt, de ő azt a szót nem ejthette ki s csak ezt mondta az olasznak: „Eredj, eredj! végezd be, amit elkezdettél!”¹ Noha évekkal annak előtte látta lassu bekerítését, de az üzött, nemes vad semmit sem tett, amivel vadászainak mohóságát fékezte volna. Ennek ugyanis nagy ára volt: le kellett volna mondania a lelkében élő istenségről, a szentlélek kegyelméről. S erre nem volt képes. Cselekedeteinek minden motívuma és quietívuma ez a belső hang maradt, a lelkiismeretnek, a szentléleknek hangja, amelyet előbbre tett, többre tartott a szomorú halálnál. Az Erasmusok, a homo pro se-k csendes menedékről álmodoznak, ahol élhetnek elméleti kedvteléseiknek s ha valakinek elméletük nem tetszik, elteszik azt jobb időkre, de életük kényelmét felzaklatni nem engedik. A Dávidok a hősök fajtájából valók, akik foglyai Istennek s inkább meghalnak, semmint hogy a lelkükben lakozó istenséget elhallgattassák. Nagyobb ellentétet, mint Erasmus és Dávid, lehetetlen elképzelni.

Dr. Iván László.

---

¹ Jakab Elek: D. F. emléke 237 l.

Vallási mozgalmak Németországban.

Általánosan ismert dolog, hogy Németországban különösen a nemzeti socialismus kormányrajutása óta az egyházak s általában az egész vallásos gondolkodás és vallásos világfelfogás tekintetében olyan változások és átalakulások történnek, amelyhez fogható a kereszténység történetében, amint az arra hivatottak csaknem kivétel nélkül megállapítják, a reformáció óta nem történt. Egyet-mást halunk és olvasunk róla a napilapokban és folyóiratokban, de világos képet alkotni az egésze-ről nem tudunk. A Nemzetközi Szabadelvű Keresztények Társulata évnegyedenként szétküldött tájékoztatójában a német mozgalmakkal szemben mindig nagyon tartzkodóan nyilatkozik, arra hivatkozva, hogy nem lehet tisztán látni sem a jelent sem pedig a várható fejleményeket.

Valóban nem könnyű dolog a helyzetet a maga teljességében áttekinteni. Nincs meg a történeti távlat hozzá, de nem is lehet, mert hiszen az események ma is napról-napra újabb fordulatot és színezetet adnak a dolgoknak. De nehezen férhetünk hozzá olyan forrásokhoz is, amelyekből a mozgalom fázisai áttekinthetők volnának. Pedig ilyen forrás sok van ma. Máris kötetekre megy a vallásos mozgalmakkal kapcsolatos irodami termelés, amely részben magukat a dokumentumokat hozza évről-évre, másfelől pedig feldolgozás és iránymutatás kíván lenni. Magyarnyelven is megjelent egy kisebb könyv Raffay Sándor budapesti evangélikus püspök tollából. Innen vesszük ki azokat az adatokat, amelyek alapján némi bepillantást kívánunk nyújtani a még folyamatban levő eseményekbe. Szükséges ezt megtennünk nemcsak azért, mert a legnagyobb kiterjedésű protestáns egyház kebelében folyik ez a harc, hanem azért is, mert a kereszténységről alkotott eddigi felfogás nagy átalakulását, a keresztény gondolat nagyon mély revízióját és sok tekintetben ujszerű meglátásait foglalja magában ez a mozgalom, amely bennünket unitáriusokat különösen is érdekelhet. Érdekelhet elsősorban abból a szempontból, hogy vajjon ebben a valóban mérhetetlenül